

2. Два документа о состоянии малороссийского козачества в половине XVIIIст. // «Киевская старина», 1882, октябрь.
3. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIIIст. – К.: Наукова думка, 1969 – 224 с.
4. Альбовский Е. История слободского казачьего полка (1651 - 1765) – Харьков, 1895.
5. Філіал Центрального державного історичного архіву (ЦДІА) України у м. Харкові. – ф. Харківська полкова канцелярія. - Спр. 67. – Арк. 165 (на звороті).
6. Філіал Центрального державного історичного архіву (ЦДІА) України у м. Харкові. – ф. 64 (Сотенні канцелярії Лівобережної України). - Спр. 918. – Арк. 165
7. Байов А.К. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоановны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг., – СПб., 1906.Т.2, Кампания 1739 г.
8. Собрание государственных грамот и договоров. – М., 1828. – ч. 4
9. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIIIст. – К.: Наукова думка, 1969 – 224 с.
10. Авсеенко В.Г. Малоросия в 1767 году. – К., 1864.
11. ЦДІА України.– Ф. 64. – Спр.920. – Арк.11
12. Там само. – Ф. 64. – Спр. 919. Арк. 9 та ін.
13. Байов А.К. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоановны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг.– СПб., 1906.Т.2, Кампания 1739 г.
14. ЦДІА України. - Ф. 64. – Спр. 919. – Арк. 8; Спр. 921. – Арк. 30.
15. Там само. - Спр. 921. – Арк. 1.
16. Там само. - Спр. 919. – Арк. 11 та ін.
17. Там само. – Ф. 64. - Спр. 921. – Арк. 8.
18. Там само. - Спр. 919. – Арк. 8.
19. Там само. - Спр. 918. – Арк. 25.
20. Там само. - Спр. 921. – Арк. 2.
21. Там само. – Ф. 64. Спр. 919. – Арк. 8.
22. Там само. - Спр. 921. – Арк. 1.; Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIIIст. – К.: Наукова думка, 1969 – 224 с.
23. ЦДІА України. – Спр. 919. – Арк. 8.
24. Дневник Якова Марковича. – Київ – Львів, 1913. – Т.4.
25. ЦДІА України. - Ф. 64. – Спр. 919. – Арк. 13-17.
26. Альбовский Е. История слободского казачьего полка (1651 - 1765) – Харьков, 1895.
27. ЦДІА України. – Ф. 64. Спр. 919. – Арк. 5.
28. Дневник Якова Марковича. – Київ – Львів, 1913. – Т.4.
29. ЦДІА України. – Ф. 64. Спр. 919. – Арк. 5.
30. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIIIст. – К.: Наукова думка, 1969 – 224 с.
31. Слюсарський А.Г. Слобідська України. – Харків, 1954.

Мирослав Жуковський (Нікополь), заступник директора
з наукової роботи Нікопольського краєзнавчого музею

Про історико-правове забезпечення дати заснування м. Нікополя

Одним із напрямів історичної науки і краєзнавства в Українській РСР першої половини 1960-х років стала підготовка і створення Інститутом історії АН УРСР та Головною редакцією Української радянської енциклопедії 26-томної історії міст і

сіл республіки. Незважаючи на жорсткі ідеологічні обмеження Компартії, що була єдиною правлячою політичною силою в радянському суспільстві, видання «Історії міст і сіл Української РСР» було першою комплексною та систематизованою історією міст, селищ міського типу, сіл (центрів сільрад), аналогів якій на той час не було не тільки в інших союзних республіках, але й в жодній країні світу¹.

Поглиблене вивчення історії міст і сіл науковцями та краєзнавцями та їх популяризація відбувалася паралельно із заходами суцільного обстеження пам'ятників історії та культури, архітектури і містобудування тощо. Це було в умовах широкомасштабного процесу урбанізації міст УРСР, пов'язаного із зростаючою індустріалізацією республіки та освоєнням її народно-господарським комплексом досягнень науково-технічної революції ХХ ст. Актуальною проблемою стало збереження не тільки історико-архітектурних пам'ятників, але й простору навколо них. Не випадково Постановою Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1967 р. було відзначено, що в окремих областях республіки під час будівництва та реконструкції міст та інших населених пунктів не враховують історичне значення і художні цінності пам'ятників, їх комплексів тощо².

З метою збереження історичного середовища пам'яток Державний комітет Ради Міністрів УРСР у справах будівництва (далі Держбуд УРСР) наказом від 05 квітня 1968 р. затвердив «Список стародавніх міст, селищ, сіл Української РСР, проекти планування і забудови яких повинні погоджуватися з органами охорони пам'ятників культури» (далі «Список 1968р.»), до якого увійшли 303 історичних міста, селища і села УРСР, в яких збереглися стародавні містобудівні ансамблі, комплекси пам'яток архітектури, археології, історії, паркового мистецтва та ін. Складовою цього «Списку 1968 р.» є графа «Дата заснування», в якій залежно від стану вивченої джерельної бази внесені відповідні дати виникнення міських і сільських поселень³.

Вищезгадані процеси виявлення, вивчення та збереження пам'яток історії та культури носили дуже важливе значення. Але розвиток будь-якого суспільного явища має свої суперечливі сторони. Не був винятком і вищезгаданий процес у сфері історико-культурної спадщини, викликаний неоднозначними поглядами представників наукових інститутів щодо об'єкту дослідження пам'яток. Яскравим прикладом може бути питання про їх вивчення і пов'язаної з ними дати заснування міста Нікополя Дніпропетровської області, що є предметом авторських досліджень вже понад тридцять п'ять років.

В другій половині 1960-х рр. в контексті історико-краєзнавчих досліджень в Українській РСР міські партійно-радянські органи Нікополя організували створення нарису про Нікополь⁴. Він вперше подав офіційну точку зору місцевої влади на заснування міста. Концептуальна схема виглядала таким чином:

1. З 1636 р. по 1652 р. в районі Микитинога Рога (в старій частині нинішнього міста) була розташована Січ, яку умовно називають Микитинська.

2. У січні 1648 р. повстанці, очолювані Хмельницьким, розгромили польській гарнізон, що стояв на Січі. 19 квітня 1648 р. тут Б. Хмельницького обрали гетьманом України. Ця подія і наступні, пов'язані з бойовими діями проти поляків, були початком визвольної війни українського народу проти панування польської шляхти.

3. Під час відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією в 1954 р. трудящі Нікополя спорудили пам'ятник Богдану Хмельницькому, назвали його іменем площу, а на згадку про Микитинську Січ встановили пам'ятник обеліск.

4. За 1652 р. в цій місцевості згадується невелике поселення Микитин, яке з 1667 р. називається Микитин Перевіз.

5. У 1775 р. Катерина II та в 1778 р. Новоросійський генерал-губернатор Г. Потьомкін видали накази про будівництво тут фортеці і губернського міста Слов'янськ.

6. У 1779 р. на карті Новоросійської губернії Слов'янськ позначено, а в 1782 р. його перейменовано на Нікополь⁵.

Отже конкретної дати заснування в ній однозначно не було визначено.

Аналогічно на республіканському рівні також це питання не було вирішено. Довідник «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ.» станом на 01 січня 1972 року у підрядковій довідці про м. Нікополь Дніпропетровської області відзначає: «На місці Нікополя у 1774 році існувало село Нікітіно, перетворене у 1782 р. на місто. Вдруге затверджено місто у 1926 р.»⁶.

В 1975 р. на запит дирекції Нікопольської краєзнавчого музею Центральний державний військово-історичний архів СРСР повідомив про те, що «в фондах храниться план укріплений Нікополя, що прежде назывался Никитин Перевоз за 1780 год (ф 349, оп 19, д 6466)»⁷.

Після отримання музеєм фотокопії вищезгаданого документу, на якому було позначено близько 30 будівель Микитинового Перевозу, згадка про нього та його характеристика увійшли до другого (російськомовного) видання «ІМСУ. Дніпропетровська область»⁸.

У зв'язку з урочистим відзначенням у 1976 р. 200-річчя заснування м. Дніпропетровська, що було щедро профінансовано з бюджетів всіх рівнів, перед партійно-радянськими органами влади м. Нікополя виникло нагальне питання, коли потрібно відзначати ювілей свого міста.

У 1976 р. доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії СРСР АН СРСР Дружиніна О.І., доктор історичних наук, професор кафедри історії КПРС Дніпропетровського металургійного інституту Позняков К.І., директор Нікопольського краєзнавчого музею Ганжа П.К. подали в Нікопольський МК КПУ довідки, що початком заснування м. Нікополя необхідно вважати 1780 р. на підставі виявленого в ЦДВІА СРСР документу – «План вновь прожектируемого укрѣпления Никополь, что прежде назывался Никитин Перевоз, для содержания воинской команды одного батальона. Сочинен 1780 года 30 марта»⁹.

На звернення Нікопольського МК КПУ та міськвиконкому від 18 квітня 1978 р. №248 до Інституту історії АН УРСР було отримано блискавичну та стислу відповідь заступника директора Інституту історії АН УРСР С.Кульчицького від 20 квітня 1978 р. №123/637, в якій стверджувалось, що «...Институт истории АН УССР считает, что время основания Никополя следует датировать 1780 годом.

Хотя задолго до возникновения города на его месте существовал небольшой населенный пункт, известный как Никитин Перевоз (на упомянутом плане предполагавшейся крепости указано четыре усадьбы), его считают началом истории Никополя

нет оснований. Хотя строительство крепости не было осуществлено, на этом месте стал расти населенный пункт, вскоре официально получивший статус города»¹⁰.

На підставі вищенаведених висновків Нікопольський КПУ та міськвиконком направили пропозиції про відзначення у 1980 р. 200-річчя заснування міста Нікополя. За погодженням з обласним обкомом партії, республіканським ЦК КПУ та ЦК КПРС урочисті заходи відбулися у Нікополі 18–20 вересня 1980 р. В ці дні Указом Президії Верховної Ради СРСР м. Нікополь був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора за високі досягнення у розвитку народного господарства та у зв'язку з 200-річчям заснування, яке пов'язували тільки з діяльністю уряду Російської імперії¹¹.

Козацький період історії Нікополя, який було увічнено в місті ще в 1954 р., коли збудували пам'ятник Б. Хмельницькому та пілон (єдиний в Україні) з меморіальною дошкою: «На цій місцевості знаходилась Запорозька (Микитинська) Січ. В 1648 році в цій Січі запорозькі козаки обрали Богдана Хмельницького Гетьманом України» до уваги у визначенні дати заснування м. Нікополя офіційна влада не брала¹².

Та за кілька років – в часи перебудови в СРСР – нове керівництво Нікопольського МК КПУ та міськвиконкому запросило до міста представників науково-дослідницького Інституту території, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві Держбуду СРСР (далі – КиївНДІТІ) для вивчення планування і забудови м. Нікополя та розроблення наукових рекомендацій до історико-архітектурного опорного плану.

Група архітекторів на чолі з доктором архітектури В. Ясієвичем після вивчення матеріалів з історії м. Нікополя та обстеження його пам'ятників склала «Научные рекомендации к историко-архитектурному опорному плану и проекту зон охраны памятников истории и культуры г. Никополя» (в 2-х т.). Їх головний висновок полягав у тому, щоб «... рекомендовать г. Никополь к включению в «Список старинных городов, поселков и сел Украинской ССР, проекты планировки и застройки которых должны согласовываться с органами охраны памятников истории и культуры»¹³.

Другий висновок архітекторів КиївНДІТІ полягав у тому, що виникнення міста відноситься до 1594 р. Вони некритично використали згадку цієї дати про урочище Микитин Ріг (південна частина сучасного м. Нікополя – прим. автора) у праці Шапошнікова Г.С. «Як виникло місто Нікополь» і не ознайомились, а тому і не вивчали джерело вищезгаданої дати – щоденник посла Священної римської імперії Еріха Лясоти. Перебуваючи влітку 1594 р. на Запорожжі, Е. Лясота занотував про Микитин Ріг як про місце правого берега Дніпра для постійної переправи татар на лівий берег ріки. Писемна згадка про місцевість Микитин Ріг ще не дає підстави ототожнювати його з наявністю поселення (про яке посол не згадував – прим. автора) та з роком заснування м. Нікополя¹⁴.

Після проголошення незалежності України у серпні 1991 р. склалися нові політичні умови як для історико-краєзнавчих досліджень, так і для здійснення заходів щодо збереження культурної спадщини м. Нікополя.

Після розгляду авторських досліджень з питання про дату заснування м. Нікополя, розглянутих і прорецензованих вченими-істориками провідних науково-дослідни-

цьких інститутів та ВНЗ – к.і.н. О.С. Мальченком, д.і.н. Ю.А. Мициком, д.і.н. Г.К.Швидько, Академіком НАН України д.і.н. П. Т. Троньком, виконавчий комітет Нікопольської міської ради народних депутатів прийняв рішення від 20 серпня 1997 р. №579 «Про літочислення м. Нікополя та підготовку документів, необхідних для надання Нікополю статусу історичного міста»¹⁵.

Зволікання, а то й відверта протидія протягом трьох років чиновників міськради фінансуванню необхідних досліджень з даної проблеми мало згубний характер. Лише у 2001 р. науковці Інституту історії України НАН України, Інституту Археології НАН України, Нікопольського державного краєзнавчого музею на чолі з Академіком НАН України д.і.н. Броньком П.Т. розв'язали питання про дату заснування м. Нікополя – 1639 р. Це час заснування козаками Війська Запорозького в урочищі Микитин Ріг міста-фортеці Січ, передмістя якої після припинення її діяльності у 1652 р. перетворилося в поселення Микитин Перевіз, перейменованого у 1780 р. у Нікополь. Цей висновок було затверджено рішенням Вченої ради Інституту історії України НАН України від 12 грудня 2001 р. (протокол №12)¹⁶.

Відповідно до результатів науково-дослідницької роботи, виконавчий комітет Нікопольської міської ради 24 квітня 2002 р. ухвалив рішення №203 «Про виконання рішення виконкому міської ради від 20.08.1997 р. №539 «Про літочислення м. Нікополя та підготовку документів, необхідних для надання Нікополю статусу історичного міста», яким встановлену Інститутом історії України НАН України дату заснування м. Нікополя – 1639 р. – вважати за офіційну дату заснування міста»¹⁷.

Наприкінці 1980-х років науковці-архітектори склали «Інструкцію до складання історико-архітектурних опорних планів населених місць України», затверджену наказом Держбуду від 24 червня 1991 р. У вищезгаданій інструкції був додаток 3 «Список міст і селищ України з цінною комплексною історико-культурною спадщиною». У цьому Списку на підставі «Научних рекомендацій...» КиївНДПІ (1988р.) було внесено м. Нікополь Дніпропетровської області¹⁸.

Протягом 1999 р. вищезгаданий Список опрацювали в управлінні охорони та реставрації пам'яток містобудування і архітектури Держбуду України В.В.Вечерський, М.М.Кучерук та О.Б.Ткаченко, які підготували «Список історичних населених місць України», де, зокрема, в розділі «Дніпропетровська область» є Нікополь, якому ці науковці вписали дату заснування або першої писемної згадки – 1594 рік¹⁹.

Ця дата згодом увійшла до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. №878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» (далі «Список 2001 р.»)²⁰.

Помилка науковців КиївНДПІ щодо дати заснування м. Нікополя, якої вони припустилися у 1988 р., була затверджена через тринадцять років Урядом України. Спроби громадськості, депутатів Нікопольської міської ради, депутатів Верховної Ради України у 2003–2005 роках внести науково обґрунтовану і підтверджену історичними джерелами уточнену дату заснування Нікополя – 1639 р. в Постанову КМУ №878 від 26 липня 2001 р. залишилися без позитивного рішення в урядових інстанціях завдяки впливовій позиції представників Держбуду України, які склали «Список 2001 р.».

В інформаційному просторі України початок літочислення м. Нікополя від дати заснування Микитинської Запорозької Січі у 1639 р. відображено в «Енциклопедії історії України»²¹, «Національному Атласі України»²² та інших наукових публікаціях. Ось чому Нікопольська міська рада на підставі науково-дослідницької роботи Інституту історії України НАН України своїм рішенням встановила дату заснування міста Нікополя – 1639 рік і порушила клопотання перед обласною державною адміністрацією та Дніпропетровською обласною радою про внесення вищезгаданої дати в Постанову Уряду України від 26 липня 2001 р. №878 з метою відзначення у 2014 р. на державному рівні 375-річчя заснування м. Нікополя – єдиного в Україні міста, яке має своє походження від Запорозької Січі.

Список літератури

1. Жуковський М.П. До питання про дослідження музеями історії міст і сіл // Музеї на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи : збірник доповідей та повідомлень Міжнарод. наук. конф. присвяч. 150-річчю від дня заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького.- Дніпропетровськ: Вересень, 1999. – С. 46.
2. Игнаткин И.А. Охрана памятников истории и культуры : справ. пособ. – К.: Вища школа, 1990. – С. 51–52.
3. Список стародавніх міст, селищ і сіл Української РСР, проекти планування і забудови яких повинні погоджуватися з органами охорони пам'ятників культури (затвердж. Держбудом УРСР 5 серпня 1968 р.) // Законодавство про пам'ятники історії та культури : збірник норматив. актів / під ред. О.Н. Якименка. – К. : Політ. літ. України, 1970. – С. 300–335.
4. Меньшиков Г.І., Позняков К.І. Нікополь // Історія міст і сіл Української РСР в 26-и томах. Дніпропетровська область // Пашенко А.Я. (голова редкол.). – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1969. – с. 435–453.
5. Так само – С. 435–436.
6. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ : станом на 01 січня 1972 р. // Відділ в питаннях роботи рад Президії Верховної Ради Української РСР. / упоряд. Д.О. Шелягін. – К. : Політвидав України, 1973. – С. 71.
7. Жуковський М.П. Про літочислення м. Нікополя. – Нікополь, 1996 ; Київ, 2000: Українська видавнича спілка. – С. 35.
8. Меньшиков Г.И., Позняков К.И., Пятигорец А.И. Никополь // История городов и сел УССР. Днепропетровская область / Васильев И.В. (председ. редкол.) и др. – К. : Ин.-т истории АН УССР, 1977. – С. 426.
9. Жуковський М.П. Про літочислення м. Нікополя. – Нікополь, 1996 ; Київ, 2000 : Українська видавнича спілка. – С. 35.
10. Так само – С. 36-37.
11. Жуковський М.П. Нікополь : стислий історико-статистичний нарис з історії міста. – Нікополь: НФ МФД, 2006 р. – С. 35.
12. Памятники истории и культуры Украинской ССР : каталог-справочник. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 119.
13. Научные рекомендации к историко-архитектурному опорному плану и проекту зон охраны памятников истории и культуры г. Никополя : в 2-х т.- К.: НДИТИ, 1988. – т.1. – С. 134.
14. Жуковський М.П. Екохронографія козацького міста Нікополя // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі і маловідомі сторінки : наук. щорічник. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2008. – Вип. 5. – С. 63.

15. Жуковський М.П. Про літочислення м. Нікополя. – Нікополь, 1996. Київ : Українська видавнича спілка, 2000. – С. 57-58.
16. Жуковський М.П. Екохронографія козацького міста Нікополя // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі і маловідомі сторінки : наук. щорічник. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2008. – Вип. 5. – С. 63.
17. Так само.
18. Інструкція до складання історико-архітектурних опорних планів населених місць України. – К. : Держбуд України, 1992. – С. 23.
19. Вечерський В.В. Національна програма : облік пам'яток та історичних міст як перший етап розробки // Археометрія. – 2000. – Вип. 4. – С. 105-107.
20. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. №878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 142, 09 серп.
21. Бажан О. Нікополь // Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – т. 3. – С. 2711.
22. Карта № 24. Запорозькі Січі у XVI – XVIII ст. / під загал. ред. Академіка НАН України Смоля В.А. // Національний Атлас України. – К.: ДВНП «Картографія», 2007.

Олександр Тригуб (Чернігів), молодший науковий співробітник Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

Земельна власність чернігівського Борисоглібського монастиря у XVII ст.

Борисоглібський монастир у Чернігові є однією з найдавніших обителей Чернігово-Сіверської землі. Він виник ще за часів Київської Русі, але свого найбільшого розквіту досяг у XVII–XVIII ст. Чимало питань, присвячених його історії, на сьогодні ще залишаються поза увагою дослідників. До таких, зокрема, належить вивчення земельної власності обителі у XVII ст. – у період свого відновлення після майже трьохсотлітнього занепаду.

Внаслідок укладення в 1618 р. Деулінського перемир'я частина сіверських земель (у тому числі й Чернігів), що протягом попереднього століття перебувала у складі Московської держави, була приєднана до Речі Посполитої. Польський король Сигізмунд III та адміністратор новоприєднаних територій, його син Владислав, значну увагу приділяли створенню сприятливих умов для діяльності в регіоні католицької та уніатської церков. На думку П. Кулаковського, вже тоді король мав на меті створити в Чернігові резиденцію домініканського ордену. Достеменно відомо, що кляштор був облаштований не пізніше 1627 р. у церкві Бориса і Гліба. Його першим пріором став у 1627 р. Вацлав Гротовський (Гроловський) [1, 70].

1 грудня 1627 р. король наказав чернігівському війту Яну Куновському, “чтобы отдал он во владение отцам проповеднического ордена св. Доминика для костела и церкви Глеба и Бориса имения, назначенные в видах облегчения для них дела спасения душ” [2, 98]. 20 червня 1628 р. королевич Владислав видав відповідний мандат про передачу в посесію домініканцям маєтності, виділені королівськими комісарами. Значно пізніше, у 1731 р. (?) чернігівський архієпископ Антоній Стаховський навів відомості про земельні володіння чернігівських домініканців: “Когда ляхи опановали Украину и Малую Россию, тогда зараз комиссар от короля польского прислан бе в